

УДК 340.1

Олена Чорнобай

Національний університет “Львівська політехніка”,
Іститут права, психології та інноваційної освіти,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права,
кандидат юридичних наук, доцент,
labau@i.ua

Володимир Брездень

Львівський національний університет
ветеринарної медицини і біотехнологій ім. Г. З. Гжицького,
викладач кафедри права,
кандидат юридичних наук

ВИДИ АРГУМЕНТАЦІЇ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

<http://doi.org/10.23939/law2021.32.183>

© Чорнобай О., Брездень В., 2021

У статті вивчено проблему виокремлення та особливостей видів аргументації в судовому процесі. Досліджено базові знання та навички, якими повинен володіти мовець для ефективного аргументування. З'ясовано фактори, які впливають на цей процес. Визначено місце підготовки та вміння оперувати інформацією як ключових агентів, які впливають на результативність аргументації в судовому процесі, зважаючи на його специфіку. Вивчено макроструктурні елементи аргументативного дискурсу, їх взаємозав'язки та особливості застосування. Виявлено особливості побудови індуктивної та дедуктивної демонстрації, застосування в ній порівнянь, метафор та інших психологічних засобів. Досліджено проблему ототожнення понять “юридична аргументація” та “правова аргументація”, їх базові відмінності. Визначено природу видів аргументації, встановлено зв'язок між ними. З'ясовано вплив домінуючих в історії парадигм на формування видів аргументації залежно від їх особливостей. Вивчено значення динамічності правової системи держави як основного фактору впливу на розвиток видів аргументації. Досліджено парадокси, які виникають при їх порівнянні у контексті розгляду впливу законодавства як фактору. Виявлено особливі характеристики макроелементів аргументативного дискурсу, яких вони набувають в межах застосування кожного з видів аргументації. З'ясовано зміну переліку видів аргументів, специфіки демонстрацій та змісту тези відповідно до особливостей юридичної та правової аргументації. Визначено специфіку співвідношення риторики та логіки у процесі аргументування. Вивчено значення логічних моделей у появі правової аргументації та відході від позитивістської парадигми. Запропоновано систему понять для полегшення розуміння понять “юридична аргументація” та “правова аргументація” відповідно до їх вживання у літературі. Вивчено взаємозалежність видів аргументації та правових систем і домінуючих в них парадигм. З'ясовано межі впливу юридичної та правової аргументації на правові системи. Виявлено необхідність систематичної актуалізації законодавства для створення необхідних умов розвитку правової аргументації відповідно до потреб та реалій суспільного життя. На прикладі України виявлено умови та фактори, які перешкоджають розвитку правової аргументації.

Ключові слова: аргументація, юридична аргументація, правова аргументація, аргументативний дискурс, судочинство, судовий процес, позитивізм, антропоцентризм.

Постановка проблеми. Проблематика судочинства в сучасному світі, особливо в Україні, є багатогранною. Вітчизняна правова традиція знаходиться в процесі свого формуванні, а тому для неї характерні часті зміни та невизначеність. Не в останню чергу це стосується аргументації в судовому процесі. У середовищі юристів-практиків та науковців, які досліджують право загалом чи його окремих аспектах часто можна зустріти застосування понять “юридична” та “правова аргументація” в одному й тому ж значенні. Проте, з огляду на специфіку, ці поняття є відмінними за своєю суттю. Необхідністю дослідження юридичної та правової аргументації як основних видів аргументації в судовому процесі зумовлено написання цієї статті.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемою аргументації в судовому процесі цікавились вітчизняні та іноземні дослідники, серед яких О. Ткаченко, О. Мельничук, І. Білодід та інші. О. Ляшенко вивчав правову аргументацію у сфері правотворчості, О. М. Юркевич аналізував значення семіотичної системи для здійснення юридичної аргументації, К. В. Каргин досліджував поняття та основні елементи аргументації в судочинстві.

Актуальним залишається дослідження проблематики виокремлення та особливостей видів аргументації в судовому процесі в контексті залежності від них макроелементів аргументативного дискурсу, видів аргументів, тощо. Дослідження потребує також питання сприятливих умов для реалізації кожного виду аргументації окремо. Окремо необхідно вивчити потенційний взаємний вплив видів аргументації з одного боку та судочинства і правової системи загалом з іншого.

Мета статті полягає у вивченні видів аргументації в судовому процесі, їх впливу на макроструктуру аргументативного дискурсу в цілому, види аргументів та правову систему.

Виклад основного матеріалу. Аргументація за своєю природою є складним явищем, яке вимагає не тільки ґрунтовних знань, але також навичок та вміння оперувати інформацією, аналізувати її, швидко реагувати на умови, що склались. У процесі аргументації мовець реалізує свою комунікативну, лінгвістичну та мовну компетенцію, яка базується на його світогляді, системі цінностей, емоційному стані, соціальному статусі та соціальній ролі, яку йому потрібно виконувати в житті та в межах самого дискурсу.

Аргументація, як правило, вимагає ґрунтовної підготовки. Специфіка судового процесу робить цей аспект особливо актуальним, оскільки аргументація в судочинстві вимагає чіткості та однозначності викладених суджень, яких важко досягти без попередньої підготовки. При цьому варто зауважити, що важливим є вміння мовця оперативно аналізувати інформацію на основі аргументів та контраргументів опонента і формувати власні контраргументи без затримки.

Аргументативний дискурс має постійну макроструктуру, яка визначає базові елементи: тези, аргументи та демонстрацію. Тезою називають позицію, яку обґрунтовує мовець. Вона є основним об’єктом дискусії, відносно якого сторони вибудовують аргументацію. Специфіка аргументації в судочинстві вимагає чіткого підбору та аналізу інформації, яка концентрується навколо тези. Аргументи – це положення, відомі та здобуті заздалегідь, за допомогою яких мовці обґрунтовують тезу. Підбір та забезпечення аргументів займає основну частину процесу підготовки. Окрім того, переконливість аргументів залежить від їх підґрунтя, рівня освіти аргументатора, його вміння підбирати та обробляти інформацію, логічно вибудовувати аргументацію, тощо. Важливим фактором є врахування особливостей оточення, в якому ведеться дискурс: одні аргументи можуть бути переконливими в одній аудиторії, а інші – в іншій.

Демонстрація забезпечує логічний зв’язок тези та аргументів. Логічна побудова аргументації, за якою аргументи підкріплюють одне одного по ієрархії до тези має найбільшу примусову силу, тобто вплив на аудиторію, є найбільш переконливою. Можливий варіант побудови демонстрації дедуктивно (від тези до аргументів) та індуктивно (від аргументів до тези). Застосування в демонстрації порівнянь, метафор та інших психологічних засобів має на меті впливати не лише на логічну сторону сприйняття аудиторії, але й на емоційну, що підсилює переконливість аргументів в контексті засвоєння інформації. До того ж необхідно слідкувати, щоб застосування елементів емоцій-

ного впливу не робили аргументацію двозначною, оскільки це призводить до її вразливості для контраргументування [6, с. 21–23].

Юристи-практики та науковці часто застосовують поняття “юридична аргументація” та “правова аргументація” як тотожні. Інколи замінюючи їх одне одним. Проте за своєю суттю ці поняття відмінні. Юридична аргументація охоплює коло питань, які стосуються чітко визначених норм та положень у юриспруденції (норми права, презумпцію невинуватості, тощо). Правова аргументація є ширшим та більш гнучким поняттям, яке включає спектр питань, які знаходяться поза юридичною наукою, але так чи інакше стосуються права. До них належать філософські, моральні, соціальні аспекти та ін. [2, с. 100–102].

Природа відмінностей цих зовні подібних понять лежить в історії становлення та розвитку аргументації в судовому процесі. Юридична аргументація почала зароджуватись ще в період поширення правового формалізму. Для цієї парадигми характерне визначення норми права як основного об'єкта юридичної науки загалом. Судочинство у такому контексті слугує забезпеченню дотримання положень законодавчих актів та захисту інтересів держави. Юридична аргументація позитивізму виконує механічну функцію доведення відповідності дії або бездіяльності правовим нормам без урахування базових принципів права задля захисту прав людини. Із появою світоглядно-методологічного плюралізму як нової правової парадигми сутність юридичної аргументації почала змінюватись. Антропоцентричні ідеї зумовили акцентування судочинства на захисті прав людини, який вимагав більш гнучкого підходу. Для виконання цих завдань необхідно було відійти від механічної природи юридичної аргументації та створити умови для її природного розвитку.

Цими умовами стали принципи права, на яких і базується судочинство відповідно до світоглядно-методологічного плюралізму. Базовим принципом антропоцентричного підходу є захист прав людини, здійснення якого вимагає гнучкого розгляду норм права відповідно до кожної окремої ситуації. Як зазначає М. І. Козюбра, ще одним наслідком цього стало визнання законодавства не замкнутою системою, а гнучкою, такою, яка має відповідати потребам суспільства, що динамічно розвивається. Саме на цьому етапі починається формування правової аргументації. Динамічність законодавства і, як наслідок, судочинства, повинна мати рушійні сили, якими і є реалії та потреби суспільного життя, норми моралі та базові принципи права. Засновуючись на цих аспектах правова аргументація дозволяє застосовувати більш гнучкий підхід до ведення аргументації враховуючи ширший спектр аргументів [3, с. 4–8; 183–185].

Водночас природа наслідків у судочинстві виходить з юридичної аргументації, що ставить формальну обов'язковість висновків суду над переконливістю аргументів. Проте правова аргументація має більший вплив на процес аргументування та переконання суб'єктів судового процесу, що є основною метою аргументації в судочинстві загалом [2, с. 101].

Відповідно до особливостей юридичної та правової аргументації змінюється специфіка функціонування складових аргументативного дискурсу. Теза в юридичній аргументації охоплює лише факт дії чи бездіяльності, чітко визначені обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання і, власне, саму норму закону. У правовій аргументації враховують і інші умови, які можуть бути не передбачені законом, але суттєво впливати на обґрунтування певних аспектів судової справи.

Щодо аргументів, то тут ситуація подібна. Правова аргументація розглядає ширше коло аргументів, які можуть обґрунтовувати тези та, як наслідок, впливати на розгляд справи. Аргументація в судочинстві передбачає застосування різних видів аргументів: фактів, аксіом, законів, тощо. Проте їх значення і трактування може бути різним. У позитивістській юридичній аргументації сутність аргументу частково виконувала роль демонстрації. У правовій аргументації кожен аргумент потребує доцільної подачі в процесі аргументування, оскільки його значення може певною мірою викривлятися відповідно до різних умов (їх якості, кількості) та висвітлення в судовому процесі загалом [1, с. 10–11].

Демонстрація як процес теж зазнає змін у контексті відмінностей юридичної та правової аргументації. Юридична аргументація у своєму початковому розумінні визначає демонстрацію як механічний процес доказування. Правова ж аргументація передбачає реалізацію демонстрації як основний інструмент переконання суб'єктів судового процесу у доцільності застосування обраних аргументів для обґрунтування тези. У цьому виявляються відмінності у необхідних якостях мовця, оскільки правова аргументація вимагає не тільки чіткого знання положень нормативних актів та

вміння швидко і якісно опрацювати інформацію, але й розвинутих інших характеристик. Насамперед мова йде про комунікативну компетенцію, яка ґрунтується на світогляді, системі цінностей та розумінні потреб суспільства під призмою принципів права.

Тобто правова аргументація підвищує відносну вагу риторики у порівнянні з логікою у процесі самого аргументування. Водночас саме в процесі появи логічних методів та логічних моделей в юридичній аргументації починається формування правової аргументації як такої. Саме поєднання логічного моделювання та його застосування в аргументації створило можливість реалізації у цьому процесі принципів права. При цьому неможливо чітко зауважити де саме знаходиться межа між юридичною аргументацією та правовою, оскільки одне поняття перетікає в інше, а чіткі критерії визначення відсутні [7, с. 51–53].

Нині не існує жодних офіційних класифікацій чи чітких вказівок, які саме аргументи, засоби та методи риторики необхідно застосовувати для того, щоб аргументація була правовою чи юридичною. Тому для точнішого розуміння та розмежування правової та юридичної аргументації пропонуємо визначити дві паралельні системи понять, які встановлюють відповідність визначень залежно від їх вживання в літературі: “юридична аргументація позитивізму-юридична аргументація плюралізму” та “юридична аргументація-правова аргументація” [4, с. 11].

Як уже було зазначено вище, аргументація в судовому процесі еволюціонувала паралельно зі зміною поширеної парадигми в юриспруденції. Зміна підходу до розуміння судочинства і правової системи загалом створила сприятливе підґрунтя для формування та розвитку правової аргументації. Основною причиною та приводом для цього стала зміна бачення основної мети функціонування правової системи (з захисту держави на захист прав людини) та центрального об’єкта судочинства (з норми права на принципи права).

Проте вплив правової системи та аргументації в судочинстві взаємний. Особливості застосування правової аргументації мають опосередкований вплив через створення прецедентів та загальної практики застосування аргументів морального, соціального та філософського характеру в судовому процесі. Це є однією з рушійних сил, яка створює необхідність актуалізації правової системи відповідно до нових реалій. Згадана вище система працює і навпаки – ігнорування усіх аспектів судових справ, які не стосуються напряму законодавства, нівелює необхідність її модернізації, що призводить до обмеження гнучкості аргументації в рамках юридичної позитивістського типу.

Певну парадоксальність у це питання привносить основна функція законодавства – фіксувати норми права. Ця його характеристика є однією зі сприятливих умов розвитку саме юридичної аргументації. Правова аргументація розвивається сприятливіше в динамічному середовищі, яке передбачає систематичне оновлення законодавчих актів з метою їх актуалізації. За таких умов законодавство не має бути замкнутою системою, оскільки так воно не відповідатиме реаліям та потребам суспільства, яке постійно змінюється. Водночас не можна недооцінювати роль законодавства у функціонуванні правової системи оскільки воно виступає стабілізаційним фактором.

Особливості застосування юридичної та правової аргументації в правовій системі та їх взаємозалежність яскраво ілюструє вітчизняна правова система. У перше десятиліття незалежності для неї було характерне застосування юридичної аргументації позитивістського типу, успадковане від СРСР. При цьому відбувались деякі зрушення, пов’язані з доступом українських юристів-практиків та науковців до напрацювань іноземних колег, які сповідували, переважно, ідеї світоглядно-правового плюралізму. Таким чином в судочинстві почали застосовувати аргументацію за своїм змістом близьку до правової і цей процес продовжується нині.

Проте існує ряд факторів, які сповільнюють ці перетворення. Перш за все це спричинено все ще позитивістським спрямуванням правової системи України. Досить низька ефективність перетворень у цій сфері не може створити сприятливих умов для застосування правової аргументації. Окрім того, законодавство України оновлюється доволі повільно і непослідовно, що не дозволяє впевнено говорити про його модернізацію. Цей приклад ілюструє, що вплив правової аргументації на правову систему менший, ніж зворотній, оскільки обмежений елементами цієї ж системи [5, с. 183–185].

Висновки. Аргументація в судовому процесі має ряд особливостей, які впливають на її застосування. Перш за все це стосується структурних елементів аргументативного дискурсу, вимог до

мовця та ін. Основний вплив на ці агенти мають види аргументації: юридична та правова. Юридична аргументація більш характерна для правових систем, які зазнали відчутного впливу позитивізму, а сама аргументація обмежена доведенням відповідності дій чи бездіяльності положенням нормативних актів. Правова аргументація формувалась та розвивається в межах світоглядно-методологічного плюралізму на основі антропоцентричних ідей. Основним чинником, який впливає на цей вид аргументації є базування на принципах права та захисті прав людини.

Відмінності впливають на реалізацію структурних елементів дискурсу: тези, аргументів та демонстрації – змінюючи їх співвідношення в аргументації в цілому. Для правової аргументації характерно застосування моральних, соціальних та філософських аргументів для доведення тези, а демонстрація вимагає вищої комунікативної компетенції, заснованої на відповідних сферах.

Види аргументації наближено відповідають парадигмам юриспруденції: юридична – позитивістській, а правова – плюралізму. Вони формувались та розвивались у періоди поширеності відповідних течій. Проте чітка межа, яка б відокремлювала юридичну та правову аргументацію за значенням відсутня. Тому часто в літературі ці поняття ототожнюють, замінюють одне одним. Попри подібність цих понять їх варто розрізняти, зважаючи на їх відмінні ознаки. Найчастіше системі понять “юридична аргументація позитивізму-юридична аргументація плюралізму” відповідають поняття “юридична аргументація-правова аргументація”.

Важливою особливістю видів аргументації в судовому процесі є те, що юридична аргументація взаємно впливає на позитивістську правову систему і саме в ній існують сприятливі умови для розвитку аргументації юридичної. Подібна ситуація характерна і для правової аргументації та правової системи, заснованої на принципах права.

У сучасному світі зважаючи на поширеність антропоцентричних ідей актуальнішою виявляється правова аргументація, яка вийшла з юридичної. Проте для її якісного застосування та розвитку необхідні відповідні умови, основною з яких є динамічна модернізація правової системи та законодавства кожної окремої держави. Однак часто недостатня забезпеченість цих умов не дозволяє повноцінно застосовувати та розвивати правову аргументацію, як це видно на прикладі України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бачалиашвили О. В. Аргументация в судебном дискурсе. *Евразийский Союз Ученых (ЕСУ)*. 2014. № 9. С. 8–11.
2. Дудаш Т. Правова аргументація: до питання про загальне поняття. *Право України*. 2016. № 8. С. 99–106.
3. Козюбра М. І. Теорія юридичної аргументації: становлення, стан та перспективи у вітчизняній юриспруденції. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2012. Т. 129. С. 3–11.
4. Рабінович П. М. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 8–20.
5. Рябовол Л. Передумови й чинники становлення вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції. *Теорія держави і права*. 2019. № 2. С. 182–187.
6. Стариннова Т. Б. Структура аргументативного дискурсу. *Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева*. 2010. № 4. С. 19–29.
7. Щербина О. Ю. Логічне моделювання та юридична аргументація. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2014. № 1. С. 50–53

REFERENCES

1. Bachaliashvili O. V. (2014). Argumentacija v sudebnom diskurse [Argumentation in judicial discourse]. *Evrasijskij Sojuz Uchenyh (ESU)*. No. 9. S. 3–11 [in Russian].
2. Dudash T. (2016). Pravova arhumentatsiia: do pytannia pro zahalne poniattia [Legal argumentation: on the question of a general concept]. *Pravo Ukrainy*. No. 8. S. 99–106 [in Ukrainian].
3. Koziubra M. I. (2012). Teoriia yurydychnoi arhumentatsii: stanovlennia, stan ta perspektyvy u vitchyznianiі yurysprudentsii [Theory of legal argumentation: formation, state and prospects in domestic jurisprudence]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. T. 129. S. 3–11 [in Ukrainian].
4. Rabinovych P. M. (2016). Pravova arhumentatsiia: termino-poniattievi instrumentarii doslidzhennia [Legal argumentation: term-conceptual tools of research]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. No. 2(85). S. 8–20 [in Ukrainian].

5. Riabovol L. (2019). Peredumovy y chynnyky stanovlennia vitchyznianoï zahalnoteoretychnoi yurysprudentsii [Prerequisites and factors of formation of domestic general theoretical jurisprudence]. *Teoriia derzhavy i prava*. No. 2. S. 182–187 [in Ukrainian].
6. Starinnova T. B. (2010). Struktura argumentativnogo diskursa [Structure of argumentative discourse]. *Vestnik Volzhskogo universiteta im. V. N. Tatishheva*. No. 4. S. 19–29 [in Russian].
7. Shcherbyna O. Yu. (2014). Lohichne modeliuvannia ta yurydychna arhumentatsiia [Logical modeling and legal argumentation]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia*. No. 1. S. 50–53 [in Ukrainian].

Дата надходження: 25.10.2021 р.

Olena Chornobay

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and
innovative education
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of Theory and Philosophy of Law,
constitutional and international law
labau@i.ua

Vladimir Brezden

Lviv National University
veterinary medicine and biotechnology
them. G.Z. Gzhytsky Candidate of Law,
lecturer at the Department of Law

TYPES OF ARGUMENTATION IN COURT PROCEEDINGS

The article examines the problem of isolation and features of the types of argumentation in the trial. The basic knowledge and skills that a speaker must have for effective argumentation are explored. The factors that influence this process have been identified. The place of training and the ability to operate with information as key agents that affect the effectiveness of argumentation in the trial, given its specifics. The macrostructural elements of argumentative discourse, their interrelationships and peculiarities of application are studied. Peculiarities of construction of inductive and deductive demonstration, application of comparisons, metaphors and other psychological means in it are revealed. The problem of identification of the concepts “legal argumentation” and “legal argumentation”, their basic differences is investigated. The nature of the types of argumentation is determined, the connection between them is established. The influence of the dominant paradigms in history on the formation of types of argumentation depending on their features is clarified. The importance of the dynamics of the legal system of the state as the main factor influencing the development of types of argumentation is studied. The paradoxes that arise when comparing them in the context of considering the impact of legislation as a factor are studied. The special characteristics of macroelements of argumentative discourse, which they acquire within the application of each of the types of argumentation, are revealed. The change of the list of types of arguments, specifics of demonstration and the maintenance of the thesis according to features of legal and legal argumentation is found out. The specifics of the relationship between rhetoric and logic in the process of argumentation are determined. The significance of logical models in the emergence of legal argumentation and departure from the positivist paradigm is studied. A system of concepts is proposed to facilitate the understanding of the concepts “legal argumentation” and “legal argumentation” in accordance with their use in the literature. The interdependence of types of argumentation and legal systems and their dominant paradigms is studied. The limits of the influence of legal and legal reasoning on legal systems are clarified. The need for systematic updating of legislation to create the necessary conditions for the development of legal reasoning in accordance with the needs and realities of public life. The example of Ukraine reveals the conditions and factors that hinder the development of legal reasoning.

Keywords: argumentation, legal argumentation, juridical argumentation, argumentative discourse, litigation, trial, positivism, anthropocentrism.